

Όψεις του σχηματικού λόγου στον Σοφοκλή (πραγματώσεις και συνδυασμοί της ‘επαναφοράς’, του ‘πολύπτωτου’ και του ‘ετυμολογικού’ σχήματος)

Θανάσης Νάκας
Καθηγητής Γλωσσολογίας ΠΤΔΕ / ΕΚΠΑ
anakas@primedu.uoa.gr

Εισαγωγικό

Θα περιοριστώ σε κάποια σχήματα λεξικής (και μορφολεξικής) επανάληψης που εμφανίζουν μεγάλη συχνότητα στις τραγωδίες του Σοφοκλή (και που παραδοσιακά, συγγέονται, κατά κανόνα, μεταξύ τους, εκτός που τα περισσότερα απ’ αυτά συνωστίζονται, ενίοτε, υπό ένα κοινό σχήμα που ακούει στο όνομα άλλοτε ‘το παρηγμένον’¹ άλλοτε ‘η παρονομασία’ και άλλοτε ‘η παρήχησις’¹).

Η σκοπιά από την οποία θα εξετάσω εδώ τα διάφορα αυτά σχήματα δεν θα είναι ως προς τη συμβολή τους σε μια επιχειρηματολογική ρητορική (που ασφαλώς υπάρχει), αλλά ως προς τη συμβολή τους στη δημιουργία ενός αισθητικά επεξεργασμένου λόγου, άλλως πως στη δημιουργία ‘ηδυσμένου λόγου’. Θα ήθελα να θυμίσω, στο σημείο αυτό, ότι έχει ήδη προηγηθεί, σε παλαιότερα δημοσιεύματά μου, η προσπάθεια σαφέστερης οριοθέτησης, με κριτήρια γλωσσολογικά και πραγματολογικά, ανάμεσα στα διάφορα σχήματα λόγου.

Σχήμα ‘επαναφορά’

Στον γνωστό τραγικό διάλογο μεταξύ τους, ο Οιδίποδας παρακαλεί τον Τειρεσία ν’ αποκαλύψει όσα γνωρίζει, προκειμένου να σωθεί η πόλη από τον λοιμό:

ΟΤ 310-315 ΟΙΔΙΠΟΥΣ

σύ δ’ οὖν φθονήσας μήτ’ ἀπ’ οἰωνῶν φάτιν | μήτ’ εἴ τιν’ ἄλλην μαντικῆς ἔχεις
ὁδόν, | **ῥῦσαι** σεαυτὸν καὶ πόλιν, **ῥῦσαι** δ’ ἐμέ, | **ῥῦσαι** δὲ πᾶν μίasma τοῦ τε-
θνηκότος. | ἐν σοὶ γὰρ ἐσμέν· ἄνδρα δ’ ὠφελεῖν ἀφ’ ὧν | ἔχοι τε καὶ δύναιτο,
κάλλιστος πόνων.

Γρυπ(άρης) σ. 18:

[] και **σώσε** τον εαυτό σου και τη χώρα, | **σώσε** και μένα, **σώσε** μας κι απ’ ὅλο | το μίasma του
νεκρού, γιατί από σένα | κρεμόμαστε []

Ο μεταφραστής διατηρεί το σχήμα λόγου, την επανάληψη / ‘επαναφορά’ τού **σώσε** στην αρχή διαδοχικών φράσεων με συντακτικό παραλληλισμό. Στο πρωτότυπο έχουμε την επαναφορά του **ῥῦσαι**, τη γνωστή μας (από την Κυριακή Προσευχή: το ‘Πάτερ Ημών’) προστακτική του **ῥύομαι** ή **ἔρυσμαι** (‘σώζω, λυτρώνω’), δεδομένου ότι η έμφαση εστιάζεται στη σωτηρία ὅσων κατονομάζονται εδώ. (Εάν, στα παράλληλα αυτά κώλα, η επανάληψη της ίδιας λέξης γινόταν στο τέλος, τότε, αντί για αρχική, θα είχαμε τελική επαναφορά ή ‘επιφορά’). Με ποικίλους πραγματολογικούς στόχους, η επαναφορά εντοπίζεται και σε άλλα σημεία των τραγωδιών του Σοφοκλή (είναι ένα πολύ συνηθισμένο επαναληπτικό σχήμα, γνωστό και από την ποίηση και από την πεζογραφία, αρχαία και νεότερη).

Στις *Τραχίνιες*, εκεί όπου ο χορός περιγράφει το πώς κονταροχτυπιούνται ο ποταμός Αχελώος, μεταμορφωμένος σε ταύρο, και ο Ηρακλής, με έπαθλο το γάμο του νικητή με τη Δηιάνειρα, διαβάζουμε (στη μετάφρασή του, ο Γρυπάρης το μετατρέπει σε *ακουστική εικόνα*):

¹ Ακόμη και η ‘αν(ταν)άκλασις’ ή ‘αν(ταν)άκλαστικό’ σχήμα –βλ. κριτικό σχολιασμό στο Νάκας ²2007, σσ. 70-73.

ΠΕΦ / Σεμινάριο 42 / *Σοφοκλής ο Μεγάλος Κλασικός της Τραγωδίας* (Επιμ. Α.Ν. Μαστραπάς, Μ.Ν. Στεργιούλης), 2016: Εκδ. Κοράλλι, σσ. 467-479.

TP 518-522 ΧΟΡΟΣ

τότ' ἦν χερός, ἦν δὲ τόξων πάταγος, | ταυρείων τ' ἀνάμιγδα κέρα-
των· | ἦν δ' ἀμφίπλεκτοι κλίμακες, | ἦν δὲ μετώπων ὀλόεντα | πλήγ-
ματα, καὶ στόνος ἀμφοῖν.

Γρυπ., σ. 237:

Εκεί 'τανε ν' ακούς χεριών [ενν. βροντισμό] | **εκεί** 'ταν τόξων βροντισμό | και, σύγκαιρα, κε-
ράτων ταύρου· | **κι ήταν** σφιχτοπερίπλεκτα | κορμιά και πεδικλοποδιές και μετώπων κουντρί-
σματα, τρομάρα κι απ' τους δυο, αγκομαχητό.

Με την επανάληψη του *εκεί* 'ταν ο Γρυπάρης αποδίδει την επαναφορά τού υπαρκτι-
κού ἦν στο πρωτότυπο, όπως διατηρεί και την 'από κοινού' (σχήμα 'από κοινού') α-
πόδοση του βροντισμού (δηλαδή τού πάταγος στο πρωτότυπο).

Μιαν ανάλογη ακουστική εντύπωση από μάχη μάς δίνουν –θυμίζω παρενθετικά– οι
γνωστοί σολωμικοί στίχοι από τον Εθνικό Ύμνο (με τη ρητή μάλιστα επαναφορά του
ρήματος ακούω, αλλά και μια δεύτερη, επάλληλη επαναφορά τού παντού):

ΣΟΛΩΜΟΣ, "Ύμνος εις την Ελευθερίαν"

Αποκρίνονται, και η μάχη | έτσι αρχίζει, οπού μακριά | από ράχη εκεί σε
ράχη | αντιβούιζε φοβερά.

Ακούω κούφια τα τουφέκια, | ακούω σμίξιμο σπαθιών, | ακούω ξύλα, ακού-
ω πελέκια, | ακούω τρίζιμο δοντιών. []²

Παντού φόβος και τρομάρα | και φωνές και στεναγμοί· | παντού κλάψα, πα-
ντού αντάρα, | και παντού ξεψυχισμοί.

Αν και, καθώς φαίνεται, ο Όμηρος υπήρξε ο πρώτος διδάξας και σ' αυτού του είδους
τις επαναφορές:

Ιλιάδα, Σ 532-538

Στησάμενοι δ' ἐμάχοντο μάχην ποταμοῖο παρ' ὄχθας, | βάλλον δ' ἀλλήλους
χαλκήρεσιν ἐγχείησιν. | Ἐν δ' Ἔρις ἐν δὲ Κυδοιμὸς ὀμίλεον, ἐν δ' ὀλοή Κήρ, |
ἄλλον ζῶν ἐχουσα νεούτατον, ἄλλον ἄοντον, | ἄλλον τεθνηῶτα κατὰ μόθον
ἔλκε ποδοῖν· | εἶμα δ' ἔχ' ἀμφ' ὤμοισι δαφνοειδὲν αἵματι φωτῶν.

Μτφρ. Ν. Καζαντζάκη & Ι.Θ. Κακριδῆ, σ. 300-301:

Κι ως πήραν θέση, ανοίξαν πόλεμο στου ποταμού τους όχτους, | ο ένας στον άλλο απάνω ρί-
χνοντας με χάλκινα κοντάρια. | **Εκεί** κι η Αμάχη, **εκεί** ο Συντάραχος, **εκεί** του Χάρου η Λάμια, |
κι έπιανε **πότε** έναν αλάβωτο, **πότε** έναν λαβωμένο, | που ζούσε ακόμα, **πότε** ξέσερνε κάποιο
νεκρό απ' το πόδι, | κι απ' το αίμα των αντρών στους ώμους της άλικο ρούχο εφόρειε.

Στο συγκεκριμένο παράδειγμα, επαναφέρονται το τοπικής σημασίας ἐν δὲ –η πρόθε-
ση ἐν με τη σημασία του επιρρήματος ἐντός (ενν. της μάχης) και η αόριστη αντωνυ-
μία ἄλλος, με επιμεριστική σημασία. Στη μετάφραση των Καζαντζάκη & Κακριδῆ
τα δύο αυτά επαναληπτικά σχήματα διατηρούνται με επιτυχία.

Περιπτώσεις επιμεριστικής επαναφοράς συναντούμε και στους τραγικούς ποιητές
–ελάχιστα παραδείγματα από τον Σοφοκλή: Ο Αίας, στην ομώνυμη τραγωδία, έχει α-
ποσυρθεί με σκοπό την αυτοκτονία, και η σύντροφός του η Τέκμησσα ζητεί απεγνω-
σμένα απ' το χορό να σπεύσουν, μοιρασμένοι σε ομάδες, να προλάβουν το κακό:

Αί. 803-806 ΤΕΚΜΗΣΣΑ

² Κατά τον Κ.Ι. Παπανικολάου, *Νεοελληνική Καλολογία (Αιαθητική του Λόγου)*, Εστία, ⁴1980, σσ. 47-
49, διακρίνουμε εδώ τη λεγόμενη 'μμητική αρμονία', τη «συμφωνία των ήχων των λέξεων προς τη
σημασία τους». Ειδικότερα, ακούγοντας τους στίχους αυτού του Σολωμού, «πραγματικά νομίζει
κανείς [] ότι βρίσκεται ανάμεσα στους κρότους των τουφεκιών, στο σμίξιμο των σπαθιών και στο
τρίζιμο των δοντιών.»

ΠΕΦ / Σεμινάριο 42 / Σοφοκλής ο Μεγάλος Κλασικός της Τραγωδίας (Επιμ. Α.Ν.
Μαστραπάς, Μ.Ν. Στεργιούλης), 2016: Εκδ. Κοράλλι, σσ. 467-479.

οἱ γὰρ, φίλοι, πρόστιτ' ἀναγκαίᾳς τύχης, | καὶ σπεύσαθ', οἷ μὲν Τεῦκρον ἐν τά-
χει μολεῖν, | οἷ δ' ἐσπέρους ἀγκῶνας, οἷ δ' ἀντηλίους | ζητεῖτ' ἰόντες τάνδρὸς
ἔξοδον κακὴν.

Γρυπ., σ. 181:

Ωιμέ, παρασταθῆτε μου, εσεῖς φίλοι, | σ' αὐτὴ τὴ μαύρη που με σφίγγει ἀνάγκη | καὶ τρέχτε,
εσεῖς, γρήγορα νὰ ῥθῃ ὁ Τεῦκρος, | καὶ σεῖς κατὰ τὰ δυτικά ακρογιάλια | κι οἱ ἄλλοι πρὸς τὰ
προσηλιακά καὶ ψάχτε | κατὰ πού πήρε τὸν κακὸ τοῦ δρόμο.

Στο δεῦτερο παράδειγμα, ἀπὸ τὸν Οἰδίποδα ἐπὶ Κολωνῶ, ἐπιμερίζονται, με παρό-
μοια ἐπαναφορά, οἱ πολλές συμφορὲς τοῦ τραγικοῦ ἥρωα (αἰ μὲν / αἰ δὲ / αἰ δὲ / αἰ
δὲ):

ΟΚ 1239-1248 ΧΟΡΟΣ

ἐν ᾧ [sc. γήρατι] τλάμων ὄδ', οὐκ ἐγὼ μόνος, | πάντοθεν βόρειος ὥς τις | ἀκτὰ
κυματοπληξ χειμερία κλονεῖται, | ὥς καὶ τόνδε κατ' ἄκρας | δειναὶ κυματο-
αγεῖς | ἄται κλονέουσιν αἰ ξυνοῦσαι, | αἰ μὲν ἀπ' ἀελίου δυσμᾶν, | αἰ δ' ἀ-
νατέλλοντος· | αἰ δ' ἀνὰ μέσσαν ἀκτῖν', αἰ δ' ἐννυχιάν ἀπὸ Ῥιπᾶν.

Γρυπ., σ. 145:

[] κυματομάνιστες ἀγριες φουρτούνες | ποτὲ νὰ τραντάζουν δὲν παύουνε | ἄλλη ἀπὸ κείθε που
ὁ νήλιος βυθά, | ἄλλη ἀπὸ κει που χαράζει | ἄλλη ἀπὸ κει που φωτᾷ ολομεσήμερα | κι ἄλλη
πέρ' ἀπ' τὰ Ρίπαια τὰ βουνά | που ἀτέλειωτη νύχτα σκεπάζει.

Σχήμα 'επάνοδος'

Στο ἐπόμενο παράθεμα, ἔχουμε μιὰ στιχομυθία (ἴσως μιὰν ἀντιλογία) σχετικὰ με τὸ
ποιο πρέπει νὰ θεωρεῖται επικρατέστερο, τὸ 'σοφὸν' ἢ τὸ 'δίκαιον':

Φι. 1241-1259

ΝΕΟΠΤΟΛΕΜΟΣ

τί φῆς; τίς ἔσται μ' οὐπικωλύσων τάδε;

ΟΔΥΣΣΕΥΣ

ξύμπας Ἀχαιῶν λαός, ἐν δὲ τοῖς ἐγώ.

ΝΕΟΠΤΟΛΕΜΟΣ

σοφὸς πεφυκῶς οὐδὲν ἐξαυδᾶς σοφόν.

ΟΔΥΣΣΕΥΣ

σὺ δ' οὔτε φωνεῖς οὔτε δρασεῖεις σοφά.

ΝΕΟΠΤΟΛΕΜΟΣ

ἀλλ' εἰ δίκαια, τῶν σοφῶν κρείσσω τάδε.

ΟΔΥΣΣΕΥΣ

καὶ πῶς δίκαιον, ἃ γ' ἔλαβες βουλαῖς ἐμαῖς,

πάλιν μεθεῖναι ταῦτα;

ΝΕΟΠΤ. τὴν ἁμαρτίαν

αἰσχρὰν ἁμαρτῶν ἀναλαβεῖν πειράσομαι.

ΟΔΥΣΣΕΥΣ

στρατὸν δ' Ἀχαιῶν οὐ φοβεῖ, πράσσω τάδε;

ΝΕΟΠΤΟΛΕΜΟΣ

ξὺν τῷ δικαίῳ τὸν σὸν οὐ ταρβῶ φόβον.

ΟΔΥΣΣΕΥΣ

[ξὺν τῷ δικαίῳ χεῖρ ἐμή σ' ἀναγκάσει.]

ΝΕΟΠΤΟΛΕΜΟΣ

ἀλλ' οὐδέ τοι σῇ χειρὶ πείθομαι τὸ δρᾶν.

ΠΕΦ / Σεμινάριο 42 / Σοφοκλῆς ὁ Μεγάλος Κλασικὸς τῆς Τραγωδίας (Επιμ. Α.Ν.

Μαστραπᾶς, Μ.Ν. Στεργιούλης), 2016: Εκδ. Κοράλλι, σσ. 467-479.

Αυτές οι δύο θεματικές λέξεις (με τη μονή και τη διπλή υπογράμμιση) επαναλαμβάνονται ελεύθερα, και όχι σε καθορισμένες θέσεις, αρχική ή τελική, ούτε ανάμεσα σε κώλα με συντακτικό παραλληλισμό. Για την ελεύθερη επανάληψη ή επαναδρομή θεματικών λέξεων μπορούμε να κρατήσουμε τον όρο ‘επάνοδος’, τον οποίον οι αρχαίοι τεχνογράφοι χρησιμοποιούσαν συχνά, παράλληλα με τον όρο ‘επαναφορά’.

Σχήμα ‘πολύπτωτον’ (πολυμορφικό)

Στην επαναφορά –πρέπει να το θυμίσουμε επίσης– έχουμε, εξ ορισμού, την αυτούσια επανάληψη της ίδιας αυτόνομης λεξικής μονάδας. Επανάληψη της ίδιας αυτόνομης λεξικής μονάδας, αλλά σε άλλον τύπο (εννοείται από αυτούς που συναπαρτίζουν το κλιτικό της παράδειγμα), έχουμε στο σχήμα που ακούει στο όνομα ‘πολύπτωτον’. Οι αρχαίοι τεχνογράφοι το βάφτισαν έτσι, επειδή τα ονόματα μεταβάλλουν την πτώση τους, πράγμα που είναι ενμέρει ακριβές, γιατί όχι λίγες φορές μεταβάλλεται και το γένος ή / και ο αριθμός. Εξάλλου, με βάση το γεγονός ότι στο σχήμα εμπλέκονται και τα ρήματα, που δεν έχουν πτώσεις, υιοθετήσαμε, σε προηγούμενες μελέτες, τον όρο ‘πολυμορφικό’ ή ‘πολυτυπικό’.

Θυμίζουμε δύο παραδείγματα ρηματικού πολυμορφικού σχήματος από τα Νέα Ελληνικά, το πρώτο: **βάστα με να σε βαστώ**, ν’ ανεβούμε στο βουνό (βάστα προστακτική vs. να βαστώ υποτακτική) και το δεύτερο: **πατείς με, πατώ σε** –προτού περάσουμε σε παραδείγματα από τον Σοφοκλή.

Φι. 957-958 ΦΙΛΟΚΤΗΤΗΣ

θανών παρέξω δαῖθ’ ὕφ’ ὧν ἐφερβόμην, | καί μ’ οὖς ἐθήρων πρόσθε θηρά-
σουσι νῦν

Παραπονιέται ο Φιλοκτήτης (στη μετάφραση του Γρυπάρη): «και τώρα αυτά που εγώ πριν κυνηγούσα θενά με κυνηγούν» (όπου γίνεται λόγος για τα θηράματα που άρρωστος και χωρίς τα τόξα του δεν θα μπορεί πια να κυνηγά).

Αί. 1105-1107 ΤΕΥΚΡΟΣ

ὑπαρχος ἄλλων δεῦρ’ ἔπλευσας, οὐχ ὅλων | στρατηγός, ὥστ’ Αἴαντος ἡγεῖ-
σθαί ποτε. | ἀλλ’ ὧνπερ ἄρχεις ἄρχε, καὶ τὰ σέμν’ ἔπη | κόλαζ’ ἐκείνους·

Απευθυνόμενος στον Μενέλαο, που ήρθε να αποτρέψει την ταφή του Αίαντα, ο Τεύκρος, μεταξύ άλλων, τού λέει: «εξουσίαζε όσους εξουσιάζεις (και μην παριστάνεις τον αρχηγό όλου του στρατού)». Στα δύο επόμενα παραδείγματα, το απαρέμφατο εναλλάσσεται με ρήμα:

Αί. 990-991 ΧΟΡΟΣ

καὶ μὴν ἔτι ζῶν, Τεῦκρε, τοῦδέ σοι μέλειν | ἐφίεθ’ ἀνὴρ κεῖνος, ὥσπερ οὖν μέλει.

*

Φι. 1395-7

ΝΕΟΠΤΟΛΕΜΟΣ

ὥς ῥᾶστ’ ἐμοὶ μὲν τῶν λόγων λῆξαι, σὲ δὲ | ζῆν, ὥσπερ ἤδη ζῆς, ἄνευ σωτη-
ρίας·

ΦΙΛΟΚΤΗΤΗΣ

ἔα με πάσχειν ταῦθ’ ἅπερ παθεῖν με δεῖ

και μάλιστα, στο δεύτερο από τα δύο αυτά παραθέματα, σε ένα επάλληλο πολυμορφικό, δεδομένου ότι, όχι μόνο στα λόγια του Νεοπτόλεμου, αλλά και στην απάντηση

του Φιλοκτήτη πραγματώνεται το σχήμα, ως ένα άλλου είδους πολυμορφικό, όπου το ενεστωτικό απαρέμφατο εναλλάσσεται με το αοριστικό.

Βεβαίως, σε ό,τι αφορά τα ονόματα, το πολυμορφικό παρουσιάζει ακόμη μεγαλύτερη ποικιλία. Αξιολογώντας το σχήμα, οι αρχαίοι τεχνογράφοι υποστήριζαν ότι η συμπαράθεση, δίπλα-δίπλα, των δύο διαφορετικών τύπων ζωηρεύει ή ενδυναμώνει την έκφραση. Πράγματι, όπως και στα Νέα Ελληνικά, από τη συμπαράθεση αυτή πολύ συχνά προκύπτει διαβάθμιση της έννοιας της εμπλεκόμενης λεξικής μονάδας (λέμε π.χ. *ο πρώτος των πρώτων* και εννοούμε “ο πρώτιστος”, έχουμε ισοδυναμία με υπερθετικό, ή λέμε *πρώτος μέσα στους πρώτους*, όπου στη θέση της εξαρτημένης γενικής έχουμε ένα εξαρτημένο εμπρόθετο).

Στον αρχαιοελληνικό έμμετρο λόγο (και ειδικά στον Σοφοκλή) το σχήμα πραγματώνεται πολύ συχνά. Οι όροι που συμπαράτιθενται, συνδέονται μεταξύ τους με μεγάλη ποικιλία συντακτικών σχέσεων. Τελειώς ενδεικτικά, αναφέρω κάποιες απ’ αυτές:

<1α> Ξεκινάμε με δύο επίθετα σε εξάρτηση μεταξύ τους (το εξαρτώμενο, σε πτώση γενική):

Φι. 64-5 ΟΔΥΣΣΕΥΣ

λέγων ὅς’ ἂν | θέλης καθ’ ἡμῶν ἔσχατ’ ἔσχατων κακά.

*

ΟΤ 466 ΧΟΡΟΣ

ἄρρητ’ ἄρρήτων τελέσαντα φοινίαισι χερσίν;

*

Ηλ. 849 ΧΟΡΟΣ

δειλαία δειλαίων κυρεῖς.

*

ΟΚ 1234-8 ΧΟΡΟΣ

γῆρας ἄφιλον, ἵνα πρόπαντα | κακά κακῶν ξυνοικεῖ.

Στο πρώτο παράθεμα, αποδίδοντας το ἄρρητ’ ἄρρήτων (τελέσαντα), ο Γρυπάρης μεταφράζει «τό ’καμε το κακό το ανάκουστο μέσα στ’ ανάκουστα». Στο τελευταίο παράδειγμα, έχουμε ουσιαστικοποίηση: κακά κακῶν που συνοικούν με το γῆρας. Στο αμέσως προηγούμενο, που θα μπορούσαμε να μεταφράσουμε: «κακότυχη, κακοτυχίες (που σε βρήκαν)», η σύναψη αυτή: δειλαία δειλαίων θα έλεγε κανείς ότι είχε καταντήσει τυπική στους τραγικούς. [Λ.χ., στην *Εκάβη* του Ευριπίδη, τη συναντούμε δύο φορές, σε μικρή απόσταση, και μάλιστα να επεκτείνεται παρηχητικά με το δουλεία και το δουλεύω :

Ευριπίδη, *Εκάβη*, 156-158, 203-205:

ΕΚΑΒΗ

δειλαία δειλαίου γήρωι, δουλείας οὐ τλητᾶς, οὐ φερτᾶς;

*

ΠΟΛΥΞΕΝΗ

οὐκέτι σοι παῖς ἄδ’ οὐκέτι δὴ | γῆρα δειλαίῳ δειλαία | συνδουλεύσω.]

<1β> Περνάμε σε άλλου είδους συντακτική σχέση: η κεφαλή της φράσης είναι πάλι επίθετο, αλλά ο εξαρτώμενος τύπος είναι σε δοτική:

Φι. 685-6 ΧΟΡΟΣ

ἀλλ’ ἴσος ὦν ἴσοις ἀνὴρ, | ὥλλυθ’ ὥδ’ ἀναξίῳ

*

Αν. 99 ΙΣΜΗΝΗ

ἄνους μὲν ἔρχη, τοῖς φίλοις δ’ ὀρθῶς φίλη.

ΠΕΦ / Σεμινάριο 42 / Σοφοκλής ο Μεγάλος Κλασικός της Τραγωδίας (Επιμ. Α.Ν. Μαστραπάς, Μ.Ν. Στεργιούλης), 2016: Εκδ. Κοράλλι, σσ. 467-479.

<2α> Ακολουθεί η περίπτωση όπου το ουσιαστικό- κεφαλή και η εξαρτημένη γενική προσδιορίζονται από δύο διαφορετικούς τύπους του ίδιου επιθέτου, στην αντίστοιχη πτώση αλλά με χιαστή διάταξη:

OK 1109

ΟΙΔΙΠΟΥΣ

ὦ σκῆπτρα [Α] φωτός [Β].

ΑΝΤΙΓΟΝΗ

δυσμόρου [Β'] γε δύσμορα [Α'].

Λέει ο Οιδίπους στις δύο κόρες του: ὦ σκῆπτρα φωτός «ω δικά μου εσείς στηρίγματα», για ν' απαντήσει η Αντιγόνη: δυσμόρου γε δύσμορα «δυστυχισμένου δυστυχισμένο (στήριγμα)».

<2β> Σε μια δεύτερη περίπτωση πολυμορφικού, οι δύο διαφορετικοί τύποι του ίδιου επιθέτου προσδιορίζουν ο πρώτος το ουσιαστικό- κεφαλή και ο δεύτερος το ουσιαστικό του εμπρόθετου εξαρτήματος:

Τρ. 612-3 ΔΗΙΑΝΕΙΡΑ

οὕτω γὰρ ἡϋγμην, [] πανδίκως | στελεῖν χιτῶνι τῷδε καὶ φανεῖν θεοῖς | θυτῆρα *καινῶ καινὸν* ἐν πεπλώματι.

Η Δηιάνειρα, που ετοιμάζει την εκδίκησή της, λέει ότι με τον χιτώνα που στέλνει στον Ηρακλή, σκοπεύει να τον παρουσιάσει στα μάτια των θεών: θυτῆρα *καινῶ καινὸν* ἐν πεπλώματι, «θυσιαστή λαμπρό με λαμπρά πέπλα». Η κανονική, στον πεζό λόγο, σειρά των λέξεων είναι, βέβαια, η εξής: θυτῆρα *καινὸν* <ἐν *καινῶ* πεπλώματι>. Το κατά δοτικήν επίθετο, ως αποτέλεσμα γνωστού (και συνηθισμένου, επίσης, στον Σοφοκλή) υπερβατού σχήματος³ υπερπηδά τα όρια του συμπλέγματος: πρόθεση + ουσιαστικό, με αποτέλεσμα να προτάσσεται της πρόθεσης (<ἐν *καινῶ* πεπλώματι> που γίνεται *καινῶ* <ἐν πεπλώματι>, και μάλιστα, με μια δεύτερη υπερβατική μετακίνηση, να προτάσσεται και του κατ' αιτιατικήν επιθέτου: *καινῶ καινὸν* <ἐν πεπλώματι>).

<3> Συχνές και συνηθισμένες περιπτώσεις πολυμορφικού σχήματος έχουμε ανάμεσα στα κατηγορηματικά (τα εντός του κατηγορήματος) συντακτικά εξαρτήματα του ρήματος:

OK 197 ΑΝΤΙΓΟΝΗ

πάτερ, ἐμὸν τόδ' ἐν ἄσυχαι- | *α βάσει βάσιν* ἄρμους αἰ.

*

ΟΤ 175-77 ΧΟΡΟΣ

ἄλλον δ' ἂν ἄλλω προσίδοις ἅπερ εὔπτερον ὄρνιν | κρεῖσσον ἀμαιμακέτου πυρὸς ὄρμενον | ἀκτὰν πρὸς ἐσπέρον θεοῦ.

*

Τρ. 884-5 ΧΟΡΟΣ

πῶς ἐμήσατο | πρὸς *θανάτῳ θάνατον* | ἀνύσασα μόνα;

*

OK 544 ΟΙΔΙΠΟΥΣ

παπαῖ. δευτέραν ἔπαισας, ἐπὶ *νόσῳ νόσον*

*

Τρ. 27-8 ΔΗΙΑΝΕΙΡΑ

αἰεί τιν' ἐκ *φόβου φόβον* τρέφω | κείνου προκηραίνουσα.

³ Βλ., σχετικά, Νάκας 2015.

ΠΕΦ / Σεμινάριο 42 / Σοφοκλής ο Μεγάλος Κλασικός της Τραγωδίας (Επιμ. Α.Ν. Μαστραπάς, Μ.Ν. Στεργιούλης), 2016: Εκδ. Κοράλλι, σσ. 467-479.

Λ.χ., ο ένας τύπος της λέξης μπορεί να συνιστά το κατά δοτικήν έμμεσο αντικείμενο και ο άλλος το κατ' αιτιατικήν άμεσο: «στο δικό μου το βήμα το βήμα σου ταίριαζε» *έν άσυχαία βάσει βάσιν ἄρμους*, λέει η Αντιγόνη, που υποβαστάζει τον τυφλό Οιδίποδα. Το ένα από τα δύο εξαρτήματα του ρήματος μπορεί να είναι εμπρόθετο συμπλήρωμα ή εμπρόθετος προσδιορισμός: «πώς τον μελέτησε θάνατο πάνω σε θάνατο να βγάλει πέρα μόνη της;» *πώς έμήσατο πρὸς θανάτω θάνατον* κτλ.).

<3α> Ανάλογες περιπτώσεις πραγματώνονται και σε εξάρτηση από απαρέμφατο:

Αν. 565 ΚΡΕΩΝ

σοί γοῦν, ὅθ' εἴλου σὺν **κακοῖς** πρᾶσσειν **κακά**.

<3β> ή σε εξάρτηση από μετοχή:

Φι. 1266-7 ΦΙΛΟΚΤΗΤΗΣ

μῶν τί μοι | νέα πάρεστε πρὸς **κακοῖσι** πέμποντες **κακά**;

*

ΟΚ. 244-247 ΑΝΤΙΓΟΝΗ

ἄντομαι οὐκ ἀλαοῖς προσορωμένα **ῥμμα** σὸν **ῥμμασιν** | [] τὸν ἄθλιον αἰδοῦς κῦρσαι·

<4> Άλλη συχνή περίπτωση του πολυμορφικού: ο κατ' ονομαστικήν κατηγορηματικός προσδιορισμός στο υποκείμενο, βρίσκεται σε συμπαράθεση με ένα αντικείμενο σε δοτική (λ.χ. ο Αίαντας στους Τρώες, *ξυμπεσῶν μόνος μόνοις*) ή με ένα εμπρόθετο συμπλήρωμα (λ.χ. ο Αίμων δίπλα στη νεκρή Αντιγόνη, *κεῖται δὲ νεκρὸς περὶ νεκρῶ*) ή με έναν επιθετικό προσδιορισμό (ο Κρέων προς τον Αίμονα: *ἔθανες νέος νέω ξὺν μόρῳ*):

Αί. 466-467 ΑΙΑΣ

ἀλλὰ δητ' ἰὼν | πρὸς ἔρυμα Τρώων, ξυμπεσῶν **μόνος μόνοις**

*

Αί. 1283-1284 ΤΕΚΜΗΣΣΑ

αὐτὸς Ἑκτορος **μόνος μόνου** | λαχών

*

Αν. 1240 ΑΓΓΕΛΟΣ

κεῖται δὲ **νεκρὸς** περὶ **νεκρῶ**, τὰ νυμφικὰ | τέλη λαχών δείλαιος εἶν Ἰδου δόμοις

*

ΟΚ. 184-7 ΧΟΡΟΣ

τόλμα **ξεῖνος** ἐπὶ **ξένας**, | [] ἄφιλον ἀποστυγεῖν | καὶ τὸ φίλον σέβεσθαι.

*

Φι. 135-136 ΧΟΡΟΣ

τί χρή τί χρή με, δέσποτ', ἐν **ξένα** **ξένον** στέγειν ἢ τί λέγειν πρὸς ἄνδρ' ὑπόπταν;

*

Αί. 265-267 ΤΕΚΜΗΣΣΑ

πότερα δ' ἄν [] λάβοις, | φίλους ἀνιῶν αὐτὸς ἡδονὰς ἔχειν, | ἢ **κοινὸς** ἐν **κοινοῖσι** λυπεῖσθαι ξυνών;

*

Αν. 979 ΧΟΡΟΣ

κατὰ δὲ τακόμενοι **μέλεοι** **μελέαν** πάθαν | κλαῖον

*

Αν. 1266-1267 ΚΡΕΩΝ

ἰὼ παῖ, **νέος νέω** ξὺν μόρω, | αἰαῖ αἰαῖ, | ἔθανες, ἀπελύθης

*

Αί. 616-621 ΧΟΡΟΣ

τὰ πρὶν δ' ἔργα [] **ἄφιλα** παρ' **ἀφίλοις** | ἔπεσ' ἔπεσε μελέοις Ἀτρεΐδαις.

*

Αν. 1310-1311 ΚΡΕΩΝ

δειλαίος ἐγώ, αἰαῖ, | **δειλαία** δὲ συγκέκραμαι δύα.

*

Αί. 362-363 ΧΟΡΟΣ

μὴ **κακὸν κακῶ** διδοῦς | ἄκος.

*

Αί. 1128-1134 ΜΕΝΕΛΑΟΣ

τούς γ' **αὐτὸς αὐτοῦ** πολεμίους. οὐ γὰρ καλόν.

*

Ηλ. 1165-1167 ΗΛΕΚΤΡΑ

τοιγὰρ σὺ δέξαι μ' ἐς τὸ σὸν τόδε στέγος, | **τὴν μηδὲν** εἰς **τὸ μηδὲν**

<5> Σε κάποιες άλλες περιπτώσεις, ο ένας τύπος της λέξης συμπληρώνει το ρήμα και ο άλλος την εξαρτημένη από το ρήμα μετοχή:

Αί. 1134 ΤΕΥΚΡΟΣ

μή νυν ἀτίμα **θεούς, θεοῖς** σεσωσμένος.

*

Φι. 1243 ΝΕΟΠΤΟΛΕΜΟΣ

σοφὸς πεφύκως οὐδὲν ἐξαυδᾶς **σοφόν**.

*

Τρ. 1064-9 ΗΡΑΚΛΗΣ

δός μοι **χεροῖν** σαῖν αὐτὸς ἐξ οἴκου λαβών | ἐς **χεῖρα** τὴν τεκοῦσαν

*

Αί. 522 ΤΕΚΜΗΣΣΑ

χάρις χάριν γάρ ἐστιν ἡ τίκτουσ' αἰεί.

*

ΟΚ. 440-444 ΟΙΔΙΠΟΥΣ

οἱ δ' ἐπωφελεῖν, | οἱ τοῦ **πατρός**, τῷ **πατρὶ** δυνάμενοι, τὸ δρᾶν | οὐκ ἠθέλησαν

*

Φι. 1371-2 ΦΙΛΟΚΤΗΤΗΣ

κοὺ **κακοῦς** ἐπωφελῶν | δόξεις ὁμοῖος τοῖς **κακοῖς** πεφύκῃναι.

*

Φι. 1002-3 ΦΙΛΟΚΤΗΤΗΣ

κρᾶτ' ἐμὸν τόδ' αὐτίκα **πέτρας πέτρας** ἄνωθεν αἰμάξω πεσών.

<6> Ο ένας τύπος της λέξης μπορεί να πραγματώνεται σε ξεχωριστή προσωδιακή ενότητα, ως κλητική προσφώνηση:

Αί. 293 ΑΙΑΣ

γύναι, γυναιξί κόσμον ἡ σιγὴ φέρει

*

Αν. 1120-21 ΧΟΡΟΣ

ᾧ **Βακχεῦ**, | **Βακχᾶν** ματρόπολιν Θήβαν | ναιετῶν

*

Αί. 1093-1096 ΤΕΥΚΡΟΣ

ΠΕΦ / Σεμινάριο 42 / Σοφοκλῆς ο Μεγάλος Κλασικός της Τραγωδίας (Επιμ. Α.Ν. Μαστραπάς, Μ.Ν. Στεργιούλης), 2016: Εκδ. Κοράλλι, σσ. 467-479.

οὐκ ἄν ποτ', **ἄνδρες, ἄνδρα** θαυμάσαιμ' ἔτι, | ὅς μῆδ' ὦν γοναῖσιν εἶθ' ἀμαρτάνει

*

Τρ. 1064-9 ΗΡΑΚΛΗΣ

ὦ **παῖ**, γενοῦ μοι **παῖς** ἐτήτυμος γεγώς | καὶ μὴ τὸ μητρὸς ὄνομα πρεσβεύσης πλέον.

<7> Τέλος, η εμπλοκή και τρίτου τύπου της ίδιας λέξης, ιδίως με την ονομαστική του υποκειμένου δίπλα στις πλάγιες πτώσεις των άλλων συμπληρωμάτων του ρήματος, ενδυναμώνει στο έπακρο το σχήμα:

Αί. 866-876

ΗΜΙΧΟΡΙΟΝ Α

πόνος **πόνω** **πόνον** φέρει. | πᾶ πᾶ | πᾶ γὰρ οὐκ ἔβαν ἐγώ; | κοῦδεῖς ἐπισπᾶται με συμμαθεῖν τόπος. []

ΗΜΙΧΟΡΙΟΝ Β

πᾶν ἐστίβηται πλευρὸν ἔσπερον νεῶν.

ΗΜΙΧΟΡΙΟΝ Α

ἔχεις οὔν;

ΗΜΙΧΟΡΙΟΝ Β

πόνοῦ γε πλῆθος, κοῦδ' ἐν εἰς ὄψιν πλέον.

Στο πρώτο αυτό παράδειγμα, το **πόνος** **πόνω** **πόνον** φέρει επανέρχεται πιο κάτω, στα ίδια συμφραζόμενα, ως **πόνοῦ** **πλῆθος**. –Ας δούμε μερικά ακόμη παραδείγματα με την εμπλοκή του υποκειμένου:

ΟΚ 779 ΟΙΔΙΠΟΥΣ

δωροῖθ', ὅτ' οὐδ' ἐν ἡ **χάρις** **χάριν** φέροι

*

Φι. 138-140 ΧΟΡΟΣ

τέχνα γὰρ **τέχνας** ἐτέρας | προύχει καὶ γνώμα παρ' ὅτ' τὸ θεῖον | Διὸς σκῆπτρον ἀνάσσεται

*

Ηλ. 621 ΗΛΕΚΤΡΑ

αἰσχροῖς γὰρ **αἰσχροῖς** πράγματ' ἐκδιδάσκειται

*

Ηλ. 916-919 ΧΡΥΣΟΘΕΜΙΣ

τοῖς **αὐτοῖσι** τοι | οὐχ **αὐτός** αἰεὶ δαιμόνων παραστατεῖ

*

Φι. 285 ΦΙΛΟΚΛΗΤΗΣ

ὁ μὲν **χρόνος** δὴ διὰ **χρόνου** προύβαινε μοι | κᾶδει τι βαιᾶ τῇδ' ὑπὸ στέγῃ μόνον διακονεῖσθαι

*

ΟΚ 1258-1260 ΠΟΛΥΝΕΙΚΗΣ

ἐσθῆτι σὺν τοιαῦδε, τῆς ὁ δυσφιλής | **γέρων** **γέροντι** συγκατῶκηκεν πίνος | πλευρὰν μαραίνων

*

Αν. 259-260 ΦΥΛΑΞ

λόγοι δ' ἐν ἀλλήλοισιν ἐρρόθουν κακοί, | **φύλαξ** ἐλέγχων **φύλακα**

*

ΟΤ 380-83 ΟΙΔΙΠΟΥΣ

ᾧ πολυῦτε καὶ τυραννὶ καὶ τέχνη τέχνης | ὑπερφέρουσα τῷ πολυζήλω
βίῳ, / ὅσος παρ' ὑμῖν ὁ φθόνος φυλάσσεται

Αί. 992-995 ΤΕΥΚΡΟΣ

ὁδός θ' ὁδῶν πασῶν ἀνιήσασα δὴ | μάλιστα τοῦμόν σπλάγχνον, ἦν δὴ
νῦν ἔβην.

<8> Διπλό πολυμορφικό: Ο μετασχηματισμός τού ἀπάτα δ' ἑτέρα παραβαλλομένα ἀπάταις ἑτέραις σε ἀπάτα δ' ἀπάταις ἑτέραις ἑτέρα παραβαλλομένα συνιστά διπλό πολυμορφικό (συμμετέχουν, με δύο τύπους, και το ουσιαστικό- κεφαλή της φράσης και ο επιθετικός του προσδιορισμός):

ΟΚ 229-233 ΧΟΡΟΣ

οὐδενὶ μοιριδία τίσις ἔρχεται | ἂν προπάθῃ τὸ τίνειν·

ἀπάτα δ' ἀπά-|ταις

ἑτέραις ἑτέρα παραβαλλομέ-| να πόνον, οὐ χάριν, ἀντιδίδωσιν ἔ-|χειν.

<9> Πολυμορφικό σε συδυασμό με χιαστό: τόσο στο προηγούμενο παράδειγμα όσο και στα δύο ακόλουθα, το πολυμορφικό σχήμα συνδυάζεται με το χιαστό:

Φι. 959 ΦΙΛΟΚΤΗΤΗΣ

φόνον φόνου δὲ ρύσιον τίσω τάλας

1β 2β 2α 1α
1α 1β 2α 2β
[τίσω φόνον ρύσιον φόνου]

ΟΤ 284 ΧΟΡΟΣ

ἄνακτ' ἄνακτι ταῦθ' ὀρώωντ'

[B1] [Δ1] Γ
A [Δ2] [B2]

ἐπίσταμαι | μάλιστα Φοίβῳ Τειρεσίαν, παρ' οὗ τις ἂν [] | ἐκμάθοι σαφέστα-
τα.

[ἐπίσταμαι ἄνακτ(α) Τειρεσίαν ὀρώωντ' ταῦθ' ἄνακτι Φοίβῳ]
A [B1] [B2] Γ [Δ1] [Δ2]

Σχήμα 'ετυμολογικόν'

Συναφές με το πολυμορφικό είναι το ετυμολογικό σχήμα. Η ειδοποιός διαφορά έγκειται στο ότι δεν έχουμε την επανάληψη της ίδιας λέξης, αλλά, κατά κάποιο τρόπο, της ίδιας ρίζας με τη συμπαράθεση λέξεων ετυμολογικώς συγγενών αλλά που ανήκουν σε άλλο μέρος του λόγου. Θα παραθέσω ελάχιστα δείγματα από μερικές μόνο τραγωδίες του Σοφοκλή.

Το ετυμολογικό δεν εξαντλείται στο γνωστό 'σύστοιχο αντικείμενο' και 'σύστοιχο υποκείμενο', αλλά πραγματώνεται με ποικιλία συντακτικών σχέσεων, εφάμιλλη με το πολυμορφικό.

ΗΛ. 1034

οὐδ' αὖ τοσοῦτον ἔχθος ἐχθαίρω σ' ἐγώ.

Φι. 58-9

ἐκλιπὼν τὸ ναυτικὸν | στράτευμ' Ἀχαιῶν, ἔχθος ἐχθήρας μέγα
*

Φι. 1380

ᾧ δεινὸν αἶνον αἰνέσας, τί φής ποτε;
*

Τρ. 706

ὁρῶ δέ μ' ἔργον δεινὸν ἐξεργασμένην.
*

Φι. 522-3

τοῦτ' οὐκ ἔσθ' ὅπως ποτ' εἰς ἐμέ | τοῦνειδος ἔξεις ἐνδίκως ὄνειδίσαι.
*

Φι. 363

οἱ δ' εἶπον, οἴμοι, τλημονέστατον λόγον·
*

Φι. 389

λόγος λέλεκται πᾶς·
*

Τρ. 289-90

τοῦτο γὰρ λόγου | πολλοῦ καλῶς λεχθέντος ἥδιστον κλύειν.

Φι. 1247-1248

τὴν ἀμαρτίαν | αἰσχρὰν ἀμαρτῶν ἀναλαβεῖν πειράσομαι.
*

Τρ. 64

δίδαξον, μῆτερ, εἰ διδακτά μοι.
*

Τρ. 671

δίδαξον, εἰ διδακτόν, ἐξ ὅτου φοβεῖ.
*

Ηλ. 1457

χαίροις ἄν, εἴ σοι χαρτὰ τυγχάνει τάδε.
*

Τρ. 227-8

χαίρειν δὲ τὸν κήρυκα προυννέπω, χρόνῳ πολλῷ φανέντα, χαρτὸν εἴ τι καὶ
φέρεις.
*

Τρ. 1188

ὄμνυμ' ἔγωγε, Ζῆν' ἔχων ἐπώμοτον.

Συνδυασμός του πολύπτωτου με το ετυμολογικό

Πολύπτωτο (πολυμορφικό) και ετυμολογικό μπορούν και να συνδυάζονται, ενπροκει-
μένω επαλλήλως, που θα πεί ότι η πραγμάτωσή τους γίνεται με άμεση διαδοχική σει-
ρά. Έστω ένα, ενδεικτικό, παράδειγμα από τον Σοφοκλή,

Αν. 594-597

ἀρχαῖα τὰ Λαβδακιδᾶν οἴκων ὀρώμαι | πῆματα φθιτῶν ἐπὶ πῆμασι πίπτοντ', |
οὐδ' ἀπαλλάσσει γενεὰν γένος, ἀλλ' ἐρείπει | θεῶν τις, οὐδ' ἔχει λύσιν.

εκεί όπου ο χορός μιλάει για τις αλληπάλληλες, από γενιά σε γενιά, συμφορές του οί-
κου των Λαβδακιδών: π ή μ α τ α ἐπὶ π ή μ α σ ι (πολυμορφικό, που προεκτείνεται

παρηχητικά με το *πίπτοντα*) vs. *γενεᾶν γένος* (ετυμολογικό, εφόσον πρόκειται για διαφορετικές ετυμολογικώς συγγενείς λέξεις). Το αποτέλεσμα από τον συνδυασμό δύο επαναληπτικών σχημάτων είναι, βέβαια, σωρευτικό.

‘Ομοιοτέλευτα’. Συνδυασμοί με την ‘παραγωγική επαναφορά / επιφορά’

Κλείνω αυτή την εισήγηση με μια συντομότερη αναφορά σε έναν ακόμη συνδυασμό σχημάτων και θα εξηγήσω γιατί.

Είναι γνωστή η αγάπη των τραγικών και του Σοφοκλή για τα ομοιοτέλευτα και τις παρηχήσεις:

Αν. 712-713

ὄρᾱς παρὰ ρείθροισι χειμάρροις ὅσα | δένδρων ὑπείκει
*

ΟΤ 370-371

ἀλλ’ ἔστι, πλὴν σοί· σοὶ δὲ τοῦτ’ οὐκ ἔστ’ ἐπεὶ
τυφλὸς τὰ τ’ ὦτα τὸν τε νοῦν τὰ τ’ ὄμματ’ εἴ.
*

ΟΤ 300-301

ὦ πάντα νωμῶν Τειρεσία, διδακτὰ τε
ἄρρητὰ τ’, οὐράνιᾳ τε καὶ χθονοσιβῇ
*

ΟΤ 1484-1485

ὅς ὑμῖν, ὦ τέκν’, οὔθ’ ὄρων οὔθ’ ἱστορῶν
πατὴρ ἐφάνθην ἔνθεν αὐτὸς ἠρόθην.
*

Αν. 4-5

οὐδὲν γὰρ οὔτ’ ἀλγεινὸν οὔτ’ ἄτης ἄτερ οὔτ’
αἰσχρὸν οὔτ’ ἄτιμόν· ἐσθ’, ὅποιόν οὐ
τῶν· σῶν τε καμῶν οὐκ ὅπωπ’ ἐγὼ κακῶν.

Στον εμβληματικό λ.χ. στίχο τυφλὸς τὰ τ’ ὦτα τὸν τε νοῦν τὰ τ’ ὄμματ’ εἴ συνδυάζεται το παρηχητικό φαινόμενο με το πολυσύνδετο. (Η επανάληψη του φωνήματος *τ*, που υπάρχει στις κύριες λέξεις *τυφλός*, *ὦτα* και *ὄμματα*, ενισχύεται από την επιλογή του συμπλεκτικού *τε*, και όχι *και*, καθώς και των τύπων του άρθρου που αρχίζουν με αυτό το φώνημα). Στο τελευταίο παράδειγμα αυτής της ομάδας, το πολυσύνδετο δημιουργείται χάρη στη συντακτική επαναφορά του οὔτε (ως αυτόνομης λέξης), σε συνδυασμό με το ομοιοτέλευτο αλλά και το ομοιοκάταρκτη σχήμα.

Στο πρώτο παράθεμα της επόμενης ομάδας

ΟΚ 711

<χθονός> αὔχημα μέγιστον | εὐπιππον, εὐπωλον, εὐθάλασσον
*

Αν. 876-7

ἄκλαντος, ἄφιλος, ἀννυμένοι-|ος ταλαίφρων ἄγομαι
*

Αν. 1071

ἄμοιρον, ἀκτέριστον, ἀνόσιον νέκυν
*

ΟΤ 1314

ἰὼ σκότου | νέφος ἐμὸν ἀπότροπον, ἐπιπλόμενον ἄφατον, | ἀδάματόν τε καὶ
δυσούριστον ὄν

ΠΕΦ / Σεμινάριο 42 / Σοφοκλῆς ο Μεγάλος Κλασικός της Τραγωδίας (Επιμ. Α.Ν. Μαστραπᾶς, Μ.Ν. Στεργιούλης), 2016: Εκδ. Κοράλλι, σσ. 467-479.

η αρχική επαναφορά του εὔ (εὐίππον, εὐῖπλον, εὐθάλασσον) και του στερητικού ἄ- (ἄκλαντος, ἄφιλος, ἀνυμέναιος), δηλαδή, αντίστοιχα, ενός ελευθερώσιμου και ενός πάντοτε δεσμευμένου μορφήματος, συνιστά ξεχωριστό επαναληπτικό σχήμα που στη βιβλιογραφία ονομάζεται παραγωγική-προθηματική επαναφορά (όπως και η συνειδητή επανάληψη του παραγωγικού μορφήματος -τος στο τέλος (ἄφατον, ἀδάματόν ... δυσούριστον) συνιστά παραγωγική-επιθηματική επαναφορά ή παραγωγική επιφορά). Η επισήμανση και αυτού του σχήματος στους τραγικούς και στον Σοφοκλή γίνεται, δεδομένου ότι υπάρχουν επιδράσεις που φτάνουν έως και τη νεοελληνική ποίηση, λ.χ. του τεχνικότατου Παλαμά:

Εἶν' ὁμορφος κι ὁ θάνατος ἀπ' ὅ,τι μέσα του ἔχει | ἀξήγητο κι ἀπέραντο κι ἀθάνατο καὶ μέγα

(*Η Φλογέρα του Βασιλιά*)

*
'Αφώλιαστος καὶ ἀδέσμευτος κι ἀδάμαστος, | σὰ σύγγεφο φαντάζει με τὸ φῶς·

(*Η Πολιτεία και η Μοναξιά / "Πόθος"*)

*
'Αξύπνητη κι ἀγύριστη κι ἀγέραστη, κ' ἐγίνη | γιὰ τὴν ἀγάπη ἀνάμνηση καὶ ἰδέα·

(*Πρόσωπα και Μονόλογοι / "Μνημόσυνο"*)

Κατακλείδα

Όπως και των άλλων τραγικών, η υποθήκη του Σοφοκλή προς όλους εμάς τους νεότερους δεν περιορίζεται μόνον στον τομέα των αξιών και των ιδεών που υπηρέτησε με το έργο του, αλλά επεκτείνεται και στον τομέα της τεχνικής αρτίωσης. Σ' αυτόν τον αισθητικά επεξεργασμένο λόγο υψηλού επιπέδου, τα σχήματα συμβάλλουν όχι μόνον με τη συχνότητά τους αλλά και με τον συνδυασμό τους. Μπορούμε να θυμηθούμε τον Λογγίνο, ο οποίος είχε δίκαιο όταν ισχυριζόταν ότι (*Περὶ Ὑψους*, 20): «Ἄκρως δὲ καὶ ἡ ἐπὶ ταυτὸ σὺ ν ο δ ο ς τῶν σχημάτων εἴωθε κινεῖν [να μας συγκινεῖ], ὅταν δύο ἢ τρία [εννοεῖται σχήματα] οἷον κατὰ σ υ μ μ ο ρ ί α ν [με την καλή έννοια] ἀνακιρνάμενα [αναμειγνυόμενα] ἀλλήλοις ἐρανίζῃ [αττική συνταξη: συνεισφέρουν] τὴν ἰ σ χ ὺ ν τὴν π ε ι θ ῶ τὸ κ ἄ λ λ ο ς». _

Ενδεικτική Βιβλιογραφία

- Bennet, Larry J. & Wm. Blake Tyrrel. "Sophocles' Antigone and Funeral Oratory", *The American Journal of Philology*, 111/4 (Winter, 1990) : 441-456.
- Budelmann, Felix. 1999. *The Language of Sophocles: Communality Communication and Involvement*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Goheen, Robert F. 1951. *The Imagery of Sophocles' Antigone: A Study of Poetic Language and Structure*, Princeton University Press, Princeton.
- Rutherford, R. B. 2012. *Greek Tragic Style (Form, Language and Interpretation)*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Νάκας, Θαν. ²2007. *Σχήματα (Μορφο)λεξικής και Φραστικής Επανάληψης*, α', Πατάκης.
- Νάκας, Θαν. [Σε συνεργασία με τους Μ.Ζ. Κοπιδάκη, Γ.Α. Χριστοδούλου και Ν.Α.Ε. Καλοσπύρο] 2011. *Ρητορικός Παπαδιαμάντης*, Πατάκης.
- Νάκας, Θαν. 2009. "Σχήματα λεξικής και φραστικής επανάληψης στη ρητορική και τη λογοτεχνία", *Η Λέξη*, τεύχος 200 (Απρίλιος-Ιούνιος 2009) : 205-219.
- Νάκας, Θαν. 2015. "Σχήμα υπερβατόν": μια αδρομερής τυπολογική κατάταξη των περιπτώσεων ασυνεχούς / υπερβατικής σύνταξης [με παραδείγματα από τα νέα και τα αρχαία ελληνικά]" (35η Ετήσια Συνάντηση του Τομέα Γλωσσολογίας του Τμήματος Φιλολογίας

- ας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 9-10.5.2014), *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 35, σσ. 388-409.
- Χρονοπούλου, Γιούλη. 2011. *Ο Δρων Λόγος (Ρητορική και Φιλοσοφία στο Έργο του Σοφοκλή)*, nissos academic publishing.